

Fliegaufer Gergely

Mennyiben változott a börtön társadalmi funkciója az elmúlt ötven év során?

A totális intézmények elméletének kritikája (2. rész)

A totális intézmény kritizmusa a börtönelmélet felől

A goffmani megállapítások – mint azt korábban már jeleztük – nem kifejezetten a börtönre vonatkoztak, és ezért számos kutató úgy érezte, hogy a totális intézmény elméletét le kell szűkíteni a börtönökre, avagy az elméletet ki kell tágítani a börtönök viszonylatára.

Goffman is kitért a könyvében a totális intézmény rezsimje elenni kompenzációkra, és ezeket mi is érintettük az előzőekben, azonban Guenther jelentős és sokat idézett munkájában¹ ezen kompenzációkat speciálisan a börtön szempontjából vizsgálta meg, és három csoportra osztotta őket:

1. a fogvatartottak tiltott tárgyakat tartanak maguknál, és azokat használják;
2. a fogvatartottak tiltott tárgyakat készítenek;
3. a fogvatartottak a börtönön belül lopnak.

Mind a három stratégia teljesen egyértelműen a börtönrendszer működését ássa alá. A tiltott tárgy nyilvánvalóan az intézet biztonságát veszélyezteti, a lopás pedig növeli a fogvatartotti feszültséget, és ezáltal hat a biztonságra. A személyzet ezekre a módszeres manipulációkra válaszul kifejlesztette a zárkaellenőrzés vagy motozás technikáját, amelyeknek a részletei szabályzatba vannak lefektetve, a végrehajtásukat gyakorolják, és egyre inkább finomítják. Már Sykes² írt arról, hogy a börtönben minden egyes intézkedés, amit a személyzet rutinszerűen végez, csorbát szenved, mert a fogvatartottak olyan magatartási taktikákat alkalmaznak, amellyel megelőzhetik a rutin érvényesülését. A személyzet egyes fogvatartottak kisebbfajta kihágásait elnézi, míg másokat szigorúan megbüntet érte, mindez attól függ, hogy a tiltott cselekményt felfedező személy társas státusza mekkora. Ugyanakkor ezek az engedmények szigorúan viszonzandók, ennek a leggyakoribb módja az, hogy a fogvatartott információkat szolgáltat a társairól a személyzetnek. Láthatjuk, hogy a Goffman által festett kép némileg más színeket nyer a börtönben. Guenther érdekes öri kényszerengedményeket ír le, amelyek szinte minden esetben érvényesülnek a fogvatartottak viszonylatában. Ezek közül kettőt részletesen kifejtünk.

„Ne nyúlj olyan helyre, amit nem látsz.” Ez az instrukció a tiltott tárgyak keresésének egyik informális szabálya, és merőben eltér attól, amit a börtönőröknek az alapkiképzésen tanítanak. Ezeken a képzéseken sorra veszik azokat a helyeket, ahol a fogvatartott a zárkájá-

1 Guenther, A. L. (1975): *Compensations in a Total Institution: The Forms and Functions of Contraband*

2 Sykes, G. M. (1958): *Crime and Society. A Study of a Maximum security prison*. New York, Random House

ban, a munkahelyén, önmagán vagy a hozzátartozóján elrejtheti a tiltott tárgyat. A zárkaellenőrzések gyakorlata azonban merőben más. Mivel az ember ebben a helyzetben – a képzéssel ellentétben – interakcióban áll a fogvatartottal, mind a ketten, vagy többen, inkább azt a szerepet fogják eljátszani, hogy a zárkaellenőrzés megtörtént, mintsem valóban végrehajtanák azt az ideologikus eseménysort, amit az ór a kiképzésen tanult. Azért is nehéz ez, mert az ór magatartásában ez az informális szabály is kellő hangsúlyt kap, míg a kiképzésen szerzett ismeretnek is van hatása; ezzel ellentétben a rab csak egyfelszínű magatartásmintákat követ, és fogad el szabályként: a börtönét. Az igazán komoly zárkaellenőrzések ezért úgy szoktak zajlani, hogy a fogvatartottakat kiküldik a zárkából, ennek az szokott az indoka lenni, hogy ne állja el a fogvatartott a felügyelet útját, illetve ne szerezzen információt arról, hogy milyen technikával és taktikával dolgoznak a börtönőrök. A valódi cél azonban az, hogy a rab ne legyen egy fizikai térben a tiltott tárgyat kereső személlyel, éppen annak érdekében, hogy nem kelljen vele kommunikálni. Még ilyen tiszta helyzetben is érvényesül a fenti elv, mert a börtönőr valóban nem fog olyan helyre nyúlni, amit nem lát, mert nem tudhatja, hogy a kezét milyen veszély fenyegeti. Esetleg le kell hajolnia, vagy fel kell állnia olyan helyekre, amelyek balesetveszélyesek (pl. a vécéöblítő ellenőrzéséhez a vécékarimára kell állni, ezért és egyéb más indokok miatt lehet látni néha a börtönökben, hogy a vécétartályok nem a zárkában, hanem a folyosókon vannak.) Az ilyen fizikai nehézségek miatt törvényszerű, hogy bizonyos helyek a zárkán belül el fogják kerülni a személyzet figyelmét. A tiltott tárgyak jelenléte és előtalálása azonban mégsem ilyen egyszerűen leírható probléma.

„Ha ajtón mész át rabbal, engedd magad elé.” Ez iratlan szabály a börtönben. Az örök tréfálkozni is szoktak ezzel, amikor többen mennek valahová, ugyanis a börtönben annak van a magasabb státusza, aki a másodiknak megy be az ajtón. Ennek az az oka, hogy az ajtók nyitásához mind a két kéz és a szemek összehangolt tevékenységére van szükség, illetve az, hogy az esetleges támadás sokkal könnyebben kivédhető, ha a támadó személy a megtámadott látóterében van. Ezt a fogást³ általában az iskolákban is tanítják az öröknek. Tudni kell azonban, hogy ezzel a jelenséggel a fogvatartottak olyan mértékben tisztában vannak, hogy nem is tudatosul bennük, ők maguk azok, akik rutinszerűen akkor végeznek tiltott cselekményt, amikor a felügyelet nem képes odafigyelni.

Guenther a tiltott tárgyakat a funkcióik szerint négy csoportba sorolja:

1. Zavaró tiltott tárgyak: olyan dolgok, amelyek megzavarják a rendszer működését, gondot vagy problémát okozhatnak, mint a szerencsejáték-kellékek, a pornográfiaival kapcsolatos eszközök⁴, szobrok és más művészeti alkotások⁵, illegálisan létrehozott sze-

3 Marcell Mauss ezt a fogalmat testtechnikának nevezi.

4 Erre példa lehet, hogy 2007-ben egy hazai börtönben a fogvatartottak – nyilván a személyzettel együttműködve – zárláncú pornótévécatornát építettek ki. A kábeleknek külön lyukakat fúrtak a falon, és természetesen a szolgáltatásért a fogvatartottaknak fizetniük kellett.

5 Ezek a magyar viszonyok között leggyakrabban a következők: hajó-makett, a zárkaasztal szálkábiból készített függődísz, a labdatűzemben készített kisebb labda stb. Nagyon szép példáját láthatjuk ennek Marjane Satrapi Persepolis című, 2007-ben készült animációs filmjében: a főhős kislánynak a szabadult politikai fogoly nagybácsi a szabad életben és a beszélőn is egy kenyérbéلبől készült kacsát ad. Hogy ez a dolog mégis veszélyes lehet, arra remek példa Woody Allen Fogd a pénzt és fuss című filmje, amiben a főhős komikus körülmények között egy szappanból készült, cipőkrémrel bekenet púpszitoly segítségével szabadul ki a börtönből.

mélyes tárgyak, a főzéshez és táplálkozáshoz használt eszközök és a személyes használatra készített kellékek⁶;

2. Támadásra alkalmas eszközök;
3. Szökésre használható eszközök;
4. Kábítószeres és a kábítószer-fogyasztáshoz használt eszközök⁷.

Mind a négy típusnak az a közös vonása, hogy valamilyen szinten és módon a tágabb, azaz a kinti társadalommal való kapcsolatot segíti elő. A zavaró tiltott tárgyak olyan dolgok, amelyek a szabad életben az egyén saját felelősségére korlátlanul elérhetőek. A támadásra vagy a szökésre használt eszközök együttesen a menekülést szolgálják, azaz azt, hogy a fogvatartott közelebb kerüljön a társadalomhoz. A kábítószeres pedig arra alkalmasak, hogy a börtön zárt jellegéből eredő hatásokat csökkentsék. Nem igaz tehát Goffman állítása, miszerint a börtönlakók el vannak választva a tágabb társadalomtól, hiszen a tiltott tárgyak jelen vannak, és a személyzet bármilyen igyekezete ellenére jelen is lesznek a börtönökben. Úgy tűnik tehát, hogy a tiltott tárgyak nélkül nem is lenne működőképes a börtön. Erre a magyar börtönvilágból az lehet a legszebb példa, hogy a felügyelőknek az alapfelszerelésükhöz nem adnak olyan eszközt, aminek segítségével a gumibotjukat hordhelyzetben viselhetik. Ezt az „s” alakú kettős kampót a fogvatartottak készítik kanálnyélből, amit az örök az övükre akasztanak. A gumibottartó nélkül az örök nem tudná ellátni a feladatukat, illetve a gumibot folyton a kezükben lenne, ami a rabok szempontjából nagyobb fenyegetés jelentene, de például az ajtónyitás és a kísérés nagyon megnehezülne.

Goffman tehát azt állította, hogy a totális intézmények elszakadnak a külvilágtól. Ezt a kijelentését a Washington állambeli Walla Walla börtön történetével lehet megcáfolni, azonban előtte jelentősen vissza kell mennünk az időben. Nem Goffman volt az, aki először költözött be egy totális intézménybe, hanem Thomas Mott Osborne, aki 1914-ben a New York állambeli Sing Sing börtön parancsnoka volt, majd nem sokkal kinevezése után a kormányzó leváltotta. A vádban még az is szerepelt, hogy a fogvatartottakkal fajtalanzkodott. A pert Osborne elvesztette, viszont az ügyvédje, William Joseph Fallon, az egyik legügyesebb retorikájú védőügyvéd lett az akkori Egyesült Államokban. Osborne esete azonban nem ezért érdekes, hanem azért, mert őt tekinthetjük az inkarceráció, azaz a letartóztatási sokk börtönártalom első leírójának.

Osborne 1913-ban Tom Brown 33333 nyilvántartási számú fogvatartottként az Auburn börtönbe vonult, amivel megteremette annak az amerikai irányzatnak az alapjait, amit Sykes, Clemmer és Goffman, majd később Farrington képviselt. Osborne később fogvatartotti önkormányzatot (Mutual Welfare League) hozott létre a börtönben, és megírta a *Within Prison Walls*⁸ című munkáját. A könyvben azt írja, hogy a börtön-

6 A hazai börtönökben csutorának nevezik azokat a péniszgolyókat, amelyeket a fogvatartottak fogkeféből vagy csapfogantyúból készítenek kifinomult reszelési technikával.

7 A szerző személyes élménye, hogy az egyik holland börtönben a letéteztést végző felügyelőnő feje felett legalább ezer darab, rendkívüli változatosságot mutató hasispipa lógott. A hölgy büszke volt a gyűjteményére, és mint trófeát mutatta be a látogató delegációnak.

8 Osborne, Th. M. (1991): *Within Prison Walls*. Spruce Gulch Press, NY

be kerülő fogvatartottnak több gondja van, mint a bekerülés előtt, és a kikerülő fogvatartottal az államnak több gondja lesz, mint bekerüléskor volt, ezért a börtön működését meg kell változtatni, meg kell reformálni.

Az auburni rendszer lényegnek az egyszemélyes elhelyezést és a csendben végzett együttes munkát tekinthetjük. Az északi államokban ez a rendszer sokáig nem változott meg a túltelítettség és a faji ellentétek ellenére sem. A változást végül az 1971-es atticai börtönlázadás, illetve a Washington állambeli Walla Walla börtönben bevezetett Resident Government Council⁹ (RGC) sikeressége hozta meg. Az RGC lényege az Osborne által kidolgozott fogvatartotti önkormányzat és az egyéni fogvatartotti fejlődés hangsúlyos szerepe volt. (Hazánkban a nyolcvanas évek közepétől a kilencvenes éves elejéig Baracsán egy hasonló kísérlet zajlott.)

A New York állambeli Attica Börtönben 1971. szeptember 9-én a fogvatartottak magukhoz ragadták a hatalmat – egy labdarúgó mérkőzés alkalmával –, és 39 börtönört túsul ejtettek. A lázadásnak 40 halálos áldozata volt. A véres események kiváltó okaként nem csak az akkoriban országszerte elterjedt faji ellentétet nevezhetjük meg, hanem azt, hogy rendkívül rosszak voltak a börtönbeli elhelyezési körülmények, valamint azt, hogy a börtön nem biztosított kellő mennyiségű programot a fogvatartottak részére.

Ugyanebben az időben az ország másik felében, a nyugati parton található Washington State Penitentiary, azaz a Walla Walla börtön, hasonló kondíciókkal és etnikai helyzettel meglepően jól működött, és nem volt rá érvényes az atticai lázadás okán alakult McKay Bizottság¹⁰ elhíresült kijelentése, miszerint „Attica minden börtön, és minden börtön Attica”.

Az Egyesült Államokban az ötvenes és a hatvanas évek során börtönlázadás-hullámok sodortak végig – éppen úgy, ahogyan a kilencvenes évek elején Európában, és a kilencvenes évek végen, illetve e század első éveiben Dél-Amerikában –, azonban az USA-beli lázadásoknak addig (1971-ig) még nem volt etnikai színezete, és nem volt ennyi halálos áldozata. A McKay Bizottság megállapította, hogy az Attica Börtön egy tipikus fegyház¹¹ fokozatú rezsim, ahol a fogvatartotti kultúra stabil, és folytonosan fennáll, annak ellenére, hogy a személyzet időközben kicserélődik. A börtönökben ezek szerint a rabok szokásai és normarendszerei továbbörklődnek, és nem, vagy csak nagyon nehezen változnak meg. Ez a kijelentés megerősítette Goffman álláspontját, amely szerint a totális intézmények el vannak vágva a külvilágtól. Természetesen a Walla Walla börtönben is felül voltak reprezentálva az etnikai kisebbségek, és ez a börtön is olyan volt, mint egy időzített bomba, mégsem tört ki benne lázadás, legalábbis olyan nem, ami megbénította volna az egész börtön működését, és halálos kimenetelű lett volna. A korábbiakban már utaltunk rá, hogy egyes börtönlázadások oka éppen a külső társadalmi változásokban keresendő, azonban talán éppen azért, mert a benti börtönvilág rigid, rugalmatlan.

9 A „lakók kormányzati tanácsa”

10 McKay Commission (1972): New York State Special Commission on Attica. (McKay Commission: Official Report.) Attica, New York, Bantam

11 Maximum security prison.

Tyrner-Statsny és Statsny¹² vizsgálta meg történeti szempontból a Walla Walla börtön helyzetét. A börtönben 1955-ben egy nagyobb lázadás volt, amelynek következtében az épület majdnem teljes egészében leégett, ezért meg kellett változtatni a működési rendet. 1970-ben ismét kritikussá kezdett válni a helyzet, mint annyi amerikai börtönben; itt is felbukkant a fogvatartotti csoportok közötti etnikai ellentét, amely végül gyökeres átalakulást eredményezett a börtön rendszerében, az intézet detotalizálódott.

Az intézet parancsnok-helyettesét abban az időben William R. Conte-nak hívták, aki pszichológus végzettségű volt, és igyekezett liberalizálni a börtönbeli szabályokat, amennyiben a fogvatartotti levelek cenzúráját megszüntette, a hajviseleti és öltözködési szabályokon egy kissé lazított, megnövelte a telefonálási és látogatási lehetőségek számát, valamint intenzív kapcsolatot alakított a börtön és a környező civil világ között. Az utóbbi tevékenység valódi erőfeszítés volt, mert Walla Walla város Washington állam keleti részén fekszik, több száz kilométerre a Csendes-óceán partján lévő fővárostól, Seattle-től. Conte olvasta Osborne könyvét, és arra sarkallta a fogvatartottakat, hogy alakítsanak maguk között önkormányzatot. Ez a volt a korábban említett RGC. Az önkormányzat működése a hatalom illúziója, de ugyanakkor jelképe is volt, intenzív kapcsolatot eredményezett a rabok és az örök között, azaz a goffmani mediátor-rendszer intézményesült. 1972-ben mégis az RCG lassan leépült, vissza kellett állítani a régebbi rendszert, azonban 1973-ban Conte és egyes fogvatartottak kezdeményezésére az intézetben 98%-os részvételi arányú szavazást tartottak egy munkabeszüntetés kapcsán. Nagyjából a fogvatartottak fele ellenezte a sztrájkot, és növelni akarta a külvilággal való kapcsolattartás lehetőségét. A fogvatartottak másik fele, akik szkeptikusak voltak, ellenállt, de 1974-ben az etnikai csoportok vezetői, a Remény Rabjai¹³ csoport, valamint a Motoros Klub nevű geng¹⁴ összefogtak, és ismétlen összehívták az RGC-t. Az év végén a fogvatartotti önkormányzat működése ellenére lázadás tört ki az intézetben, a fogvatartottak két ápolónőt megkéseltek az egészségügyi körleten, és egy börtönszárnyat a hatalmuk alá kerítették, azonban Conte „Lázadás Egysége”¹⁵ az RCG tagok együttműködésével leverte a lázadást. Meg kell jegyezni, hogy ez az eljárás manapság már merőben etikátlan lenne, és felhívna magára az emberjogi szervezetek figyelmét, mert fogvatartotti ellenszegülés megszüntetésére nem lehet másik fogvatartottat bevonni, hiszen akkor a fogvatartott a személyzet helyett dolgozik. Természetesen az ilyen intézkedés az intézet biztonságát is veszélyezteti.

A fenti megállapításokat Conte is érzékelte, így az RCG-t be kellett szüntetni 1975 márciusára, azonban a bizottság szellemisége mégiscsak fennmaradt a Resident Guidelines Council¹⁶ (szintén RCG) keretében. Ez a félig formálisan megalakított szervezet dolgozta ki a convict code-ot, azaz a fogvatartottak börtönbeli magatartási szabályza-

12 Tyrner-Statsny, G. – Statsny, Ch. I.(1977): *The Changing Political Culture of a Total Institution: The Case of Walla Walla*. *The Prison Journal*, 57., 43.

13 *Lifers of Hope*, azaz „reménykedő életfogytosok”. Az elnevezés valószínűleg kapcsolatban áll Stephen King 1982-es könyvével és Frank Darabont azt adaptáló 1994-es filmjével.

14 Németországban, Dániában és az Egyesült Államokban a Hell's Angels nevű motoros geng a mai napi jelentős erőket képvisel a börtönökben.

15 Riot squad

16 A „lakók szabályzat tanácsa”

tát. Ezt a szabályzatot tradicionálisan a fogvatartottak írták meg, és sokszor szájról-szájra öröklődött, mert nem hivatalos magatartási szabályzat volt, hanem olyan fogalmazvány, amit a rabok börtönbeli jó tanácsoknak szántak. Ugyanez az új RCG tartalmi jelentése. Nagy jelentőséggel bír, hogy ezekbe a szabályokba beépítették: fontos a fogvatartott önbecsülése és a fogvatartotti önkormányzatiság.

Fogel¹⁷ kijelentése szerint: a börtön nem demokratikus hely, azonban lehet demokratizálni. Nincs igaza tehát teljes egészében Goffmannak abban sem, hogy a fogvatartottak életét a börtönben csak és kizárólag a hivatali szabályok irányítják. A Walla Walla példája megmutatta, hogy ugyan nem teljes mértékben, de a fogvatartottak képesek valamilyen hatalmi szerepet játszani a börtönben, és nem csak a lázadások alkalmával tehetik meg ezt.

Guenther elméleti gyűjtőmunkájával párhuzamosan David Morrero¹⁸ egy pennsylvaniai fiatalokú börtönben végzett kísérletet. A hírhedt stanfordi börtönkísérlettel¹⁹ szemben a börtön ebben az esetben nem szimulált volt, hanem valódi fegyintézet.

Morrero és kutatótársai az intézetben érzékelték, hogy ott sem érvényesülnek igazán a börtönprogramok, ahogyan azt Martinson²⁰ elhíresült tanulmánya megjósolta. Az intézetben állandósult a fogvatartottak közötti erőszak, és a faji polarizáció egyre élesebbé vált. Ezek akadályozták a személyzetet abban, hogy a fogvatartottakkal közösen alakítsanak ki programokat. Az intézet vezetői között is jogi és politikai feszültséget lehetett érezni. Morrero környezeti pszichológus volt, vagy ahogy azt a nyolcvanas években mondták, ergonomus, és a börtönt a tér és a fogvatartotti magatartás szempontjából vizsgálta meg. A hetvenes évek amerikai demokratizálódási mozgalmainak fontos eleme volt a börtönök humánusabbá tétele. Ennek egyik formája a furniture rearrangement volt, ami gyakorlatilag átbútorozást jelentett, hiszen például az éttermekben a sorokba rendezett és rögzített székeket mozdították el a helyükről, hogy a fogvatartottak szabadon képezhessenek csoportokat, s ezáltal olyan információkat cserélhessenek egymással, amelyek más helyzetben tiltottak lennének, mert veszélyeztetnék a börtön biztonságát.

Morrero feltárta, hogy a börtönépítészetnek vannak olyan sajátosságai, amelyek elősegítik a prizonizációt²¹, amit még Clemmer fogalmazott meg az egyik klasszikus művében. A prizonizáció egy folyamat, amelynek során a személy felveszi a börtön értékeit és erkölcsi normáit. Morrero szerint ebben a folyamatban a fogvatartott többnyire passzívan vesz részt olyan módon, hogy a intézet egyes, kontrollra törekvő intézkedéseit elkerüli. Erre reflektálnak a börtönépítészeti sajátosságok. A fogvatartott folyamatosan érzékeli a biztonságot és azt a teret, amit a személyes szükségleteire fordíthat.

17 Fogel, D. (1975): „We are the Living Proof”: The Justice Model for Corrections. Cincinnati, W. H. Anderson.

18 Morrero, David (1977): Spatial Dimensions of Democratic Prison Reform: Human Space and Political Participation in Prison, *The Prison Journal*, 57., 31.

19 Haney, C. – Banks, W. C. – Zimbardo, P. G (1973): Interpersonal Dynamics in a Simulated Prison. *International Journal of Criminology and Penology* 1. 69–97.

20 Martinson, R. (1974): What works? Questions and answers about prison reform. *Public Interest*, 35., 22-54.

Mind a két érzékelési folyamat a gengesedést segíti elő. Ezért a személyzet igyekszik az intézet bútorozását is úgy kialakítani, hogy a fogvatartottak ne csoportosulhassanak, azaz például a székeket sorban rögzíti, hogy azokat a kulturális foglalkozások során ne lehessen mozgatni. Korábban a börtönökben éppen ezzel az indokkal nem léteztek közösségi termek, a fogvatartottak klubszerű tevékenységekben nem vehettek részt. A fogvatartottak nem kedvelik a személyzet kontrolláló attitűdjét, mert úgy érzik, hogy az a rigid biztonsági személet része, ezzel szemben a kollaboratív attitűdöt érzékelve a fogvatartottak rugalmasnak érzékelik a személyzetet, és igyekeznek együttműködni vele, hogy ők maguk is megőrizzék a status quo-t. Morrero szerint a közös helyiségek létesítésével a fogvatartottak olyan megengedett interakcióba léphetnek egymással, ami máshol nem lenne megengedett. Erre lehet példa a liftezés, ami többnyire az egymás alatt lévő zárkák között cserekereskedelmet jelent, valamint a fidizés, ami viszont teljes egészében női és férfi fogvatartottak közötti liftezés és kiabálás módszerével történő flörtöt jelent. Közös programok szervezésével, bizonyos keretek között, ezeknek az interakciónak legitim csatornát lehet adni. A börtön továbbá nagyon zajos üzem; asztalos, illetve hangszigetelési munkákkal a börtönben jelentősen csökkenteni lehet a zajszintet.

Morreroék a vizsgálatban részt vevő börtönben a környezet átalakításával egy időre megoldották a faji problémákat.

A börtön építészeti sajátosságai tehát szerepeket szülnek. A börtön viszont a legtöbb esetben társadalmi nyomásra épül, amikor a korábbi börtön esetleg túlságosan a város közepén van, vagy más okból kifejezetten zavarja a lakóköznyezetet. Ismét találtunk egy bizonyítékot a totális izolációval szemben.

Érdekességként említjük meg, hogy 1976-ban, Richard Wilmot²¹, egy kanadai evangélikus lelkész rövid tanulmányban a humanitás szempontjából vizsgálta meg a totális intézmények rendszerét. Wilmot szerint a rehabilitáció azt jelenti, hogy a személy képes a független életvitelre a szabadulása után. Az izoláció vége után a személy egy nagyobb társadalmi rendszerbe kerül, ahol gyakran nehezebben képes helytállni, mint a börtönben. Sőt, úgy tűnik, hogy a fogvatartottak gyakran megpróbálják a börtön szervezete által sugallt utat választani, azonban ilyenkor olyan nehézségekkel kerülnek szembe, amelyekkel még soha nem találkoztak. Ezért a szabaduló személyeket fel kell világosítani arról a rendszerről, ahová kilépni készülnek. Részletesen el kell nekik magyarázni a szabályok értelmét, és meg kell kérdezni a fogvatartottakat, hogy szerintük a magyarázat fényében, mi volt az addigi életükben rossz. Wilmot azt állítja, hogy nem a totális intézmény izolál, hanem a társadalom nagyobb intézményei, mint pl. az oktatás, a munkavállalás, a családalapítás vagy a gyermeknevelés.

Barry C. Feld²² 1981-ben egy remek tanulmányban összesítette azokat az elméleteket, amelyek az intézeten belüli fogvatartotti kultúrával és annak kialakulásával fogla-

21 Clemmer, D. (1940): *The prison community*. Boston, The Christopher Publishing House.

22 Wilmot, R. (1976): *What is Rehabilitation?* *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 20., 246.

23 Feld, B. C. (1981): *A Comparative Analysis of Organizational Structure and Inmate Subcultures in Institutions for Juvenile Offenders*. *Crime Delinquency*, 27., 336.

koztak. Azt állítja dolgozatában, hogy a fogvatartott személye (szelfje) nemcsak a fogvatartotti kultúrát befolyásolja, hanem magát a szervezetet is, és ebben a tekintetben meg kell különböztetni a fogvatartott büntetés előtti és büntetés alatti jellegzetességeit. Feld ezen túlmenően mind az import modellt, mind pedig a deprivációs modellt kritizálja.

Import modell

A Schrag²⁴ nevével fémjelzett strukturalista elmélet szerint a fogvatartotti szubkultúrát a kinti élet határozza meg, a rabok a külvilágból behozzák a börtönbe a bűnözői értékeket, normákat és magatartásmintákat, azaz a börtönbeli szubkultúra szerkezete öröklött. Ez a nézet Feld szerint azért nem állja meg a helyét, mert a börtönben vannak olyan szubkultúrák is, amelyek nem büntető vagy bűnöző jellegűek, és még csak nem is börtön jellege miatt keletkeznek. Itt a fogvatartottak által alapított szakkörökre, zenekarokra, színjátszó csoportokra kell gondolni; vagy egyre inkább ide lehet sorolni a börtönbeli kábítószer-kereskedelem fogyasztói rétegét, valamint a börtöntetoválás szubkultúráját.

Depriváció modell

A korábban már említett Sykes által először leírt, inkább funkcionalista deprivációs modell szerint a fogvatartottak a börtönbe kerülve számos megfosztásnak vannak kitéve, és a börtönbeli informális rendszer célja az, hogy az elvonásokat valamelyest kompenzálja. Ez a modell közelebb áll egyébként Goffman elméletéhez is. A börtönszubkultúra szerepe tehát a börtön szervezeti célja ellen irányul. Feld szerint ezzel az elmélettel az a legnagyobb baj, hogy a deprivációkból számos fogvatartott hasznot húz. Gondoljunk itt azokra a fogvatartottakra, akik a konyhán dolgoznak, és képesek az élelmiszerekkel illegálisan kereskedni. Ez a kereskedelmi lánc olyan erős és hatékony, hogy általában a börtönben minden illegális fogyasztási cikk elosztó helye a konyhákban van, bármennyire is törekszik a börtön vezetése arra, hogy ezt a jelenséget megszüntesse.

Láthatjuk, hogy mintha az import és depriváció modellek egy pólus két végében helyezkednének el, és a belőlük következő tényezők együttesen szabályoznák a börtönéletet. Nem is lehet olyan egyszerűen az egyik vagy a másik elmélet mellett letenni a voksot, hanem valamilyen szinten ki kellene békíteni a két megközelítést Feld szerint, és mi igazat adhatunk neki, azonban ebben az esetben Goffman elméletét nagyon komoly megrázkódtatás éri: nem feltétlenül a hivatali szabályok irányítják a fogvatartottak életét a börtönben, amennyiben az import modell is érvényesül valamilyen szinten, és miért ne lenne érvényes?

Feld modellje

Az 1. számú ábrán Feld két kontinuumot feleltetett meg egymásnak:

– **A szervezet célja:** a börtön célja kettős: az egyik az izoláció, a társadalomtól való elkülönítés, azaz a letartóztatás; a másik a rehabilitáció, vagyis hogy a fogvatartott

24 Schrag, C. (1954). Leadership among prison inmates. *American Sociological Review*, 19, 37-42.

legalább olyan állapotban kerüljön ki a büntetés-végrehajtási intézetből, mint ahogyan bekerült – következésképpen a kontinuum másik vége a kezelés;

– **A szervezet eszköze:** ez is alapvetően kétféle: a börtön inkább a fogvatartottak csoportjaira koncentrál, azaz a rezsimek profiljának megfelelően klasszifikálja a fogvatartottakat; vagy az egyéni foglalkozásokra fekteti a hangsúlyt.

1. sz. ábra

A szervezet eszköze	A szervezet célja	
	letartóztatás	kezelés
csoportorientált	csoportos letartóztatás engedelmesség/konformitás védelem az intézetben belül pl. Guantanamo	csoportos kezelés, csoportfoglalkozás, treatment, terápiás közösség pl. drogmentes közösségek Hollandiában
egyénorientált	egyéni letartóztatás nevelési célzat újra nevelés/fejlesztés védelem az intézetben belül pl. panoptikum	egyéni kezelés pszichológiai kezelés treatment pl. kényszergyógykezelés az IMEI-ben

Nilvánvaló, hogy minden egyes börtönt egészként vagy az elemeire bontva is el lehet helyezni a fenti két kontinuumon, azaz valószínű, hogy nem lehet olyan börtönt találni, amely szélsőségesen csak az izolációt, vagy a csoportos foglalkozást szolgálja.

A jobb érthetőség érdekében mind a négy így keletkező típusra egy-egy példát említünk:

1. Csoportorientált letartóztatás

Talán a Guantanamo-öböl börtöntábor lehetne egy megfelelő példa, mert ott valóban terrorizmussal gyanúsított muszlim fogvatartottak csoportját helyezték el nagyon is azzal a céllal, hogy elkülönítsék őket az amerikai társadalomtól. Meg kell itt említeni, hogy a terrorizmussal gyanúsított személyek többsége úgynevezett preventív letartóztatás (preventive detention) alatt áll, ami azt jelenti, hogy nem bizonyítható, hogy bűncselekményt követtek el, azonban a gyanú szerint olyan agresszív politikai csoportokhoz állnak közel, amelyek terrorcselekményekre készülnek. Ezzel a letartóztatási móddal a szabadságelvonással járó intézkedések új típusa fejlődött ki, ami nem azonos az előzetes letartóztatással (pre-trial detention).

2. Csoportorientált kezelés

Egyes holland börtönökben nem kábítószermentes körletek (drug free units) működnek, hanem kábítószer problémával szembesülő fogvatartottak önképző és kortárs segítő csoportjai és lakóközösségei. Az ilyen típusú prevenció multidiszciplináris megközelítésű, azaz a csoportban a lehető legtöbb terápiás módszert kipróbálják, sőt kísérleteznek is a módszerekkel annak érdekében, hogy a fogvatartottak a leghatékonyabban tudjanak megküzdeni a drogok hatásai ellen. Meg kell mégis gondolni, hogy mindez mégiscsak zárt intézetben történik, ahol az emberek össze vannak zárva. A személyzet akkor ad privilégiumokat a fogvatartottnak, ha azok az általuk hozott szabályokat be-

tartják, ennek persze lehet az a következménye, hogy néhány fogvatartott úgy érzi, hogy túl sokat ad magából a rendszernek, illetve minden bizonnyal lesznek olyan személyek is a csoportban, akik csupán a rendszer áteresztőképességét használják ki, és nem illeszkednek a csoport működési funkciójából eredő normákhoz.

3. Egyéni letartóztatás

A Jeremy Bentham²⁵ által tervezett panoptikum (mindentlátó) börtönben a fogvatartottak egyéni elhelyezésben részesültek a hatalmas, többszintes kör alakú épületben. Ezzel az egyébként XVIII. századi módszerrel a fogvatartott mindennapi élete felett felügyeletet lehet gyakorolni úgy, hogy az épület közepén álló óratornyból a személyeket figyelemmel lehet kísérni, sőt szinte a gondolatokat is látni lehet. A panoptikum típusú holland Breda Bv. Intézetben a fogvatartottak fegyelmi elkülönítése az egész börtön szeme láttára történik, ezért rendkívül megalázó érzés lehet. Bentham legmerészebb álmait is felülmúlja azonban a technológia, mert a fegyelmi elkülönítő helyiségekbe szerelt képrögzítő berendezés segítségével a fogvatartottal történt bármilyen esemény dokumentálható, és utólag megvizsgálható.

4. Egyéni kezelés

Az Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító Intézetben a kényszergyógykezelés szabadságelvonással járó intézkedés alá vetett fogvatartott egyéni gyógyszeres pszichoterápiás kezelésben részesül, azaz – szociológiai értelemben – a rendszer a fogvatartott idegsejtjei fölött gyakorol hatalmat. A gyógyszeres kezeléssel meghatározzák, hogy a személyek mikor legyenek ébren, mikor legyenek nyugodtak, vagy mikor legyenek aktívak. Mielőtt ezt a rendszert amorálisnak minősítenénk, gondoljunk abba bele, hogy a fogvatartotti szubkultúra az illegális Rivotril-kereskedelem révén gyakorlatilag ugyanezt teszi saját magával. Az már más kérdés, hogy milyen társadalmi folyamatoknak kell lejátszódnuk ahhoz, hogy a Rivotril-probléma kibontakozzon. Valamint tény az is, hogy az IMEI-ben a betegek állandó orvosi felügyelet alatt állnak, azaz a gyógyszeradagjaikat ellenőrzik.

Ha az egyén a fentebb ábrázolt kontingencia-táblázat egyik pólusán – de éppen ott – helyezkedik el: a goffmani totális intézmény rabja, ez azonban csak elvi szinten lehetséges, és úgy tűnik, hogy az ellentétes erők ebben a rendszerben nem kiegyenlítik, hanem semlegesítik egymást. Ez alapján valószínűsíthető tehát, hogy a totális intézmény a társadalmi zárt intézmények csupán elviekben létező speciális esete.

Farrington kritikai szempontjai

Miután megvizsgáltuk Goffman elméletének hatvanas, hetvenes és nyolcvanas évekbeli kritikáit, nézzük meg, hogy az olyan gyakran emlegetett globalizáció és terrorfenyegetettség milyen módon befolyásolta a társadalom vélekedését a büntetőpolitika egyik végpontjáról, a börtönről.

25 Bentham, J. (1995): Panopticon (Preface). In: Bozovic, Miran (ed.): The Panopticon Writings. London, Verso. 29-95.

Keith Farrington²⁶, az egyébként szintén Walla Wallában található Whitman College professzora egy 1992-es cikkében²⁷ elemezte részletesen az amerikai társadalomban történt változásokat, és azok hatását a börtön társadalomban élő fogalmára. Mint látni fogjuk ez a megközelítés rendkívül egyedi, ugyanakkor kissé nyugtalanító társadalomkritika, és semmiben sem különbözik a magyarországi helyzetétől.

Farrington legfőbb észrevétele a témával kapcsolatban, hogy a totális intézmények nincsenek elvágyva a társadalomtól. Az újabb elmélet szerint a börtön egy stabil és folyamatosan fennmaradó társadalmi hálózat része, amelynek elemeit a fegyintézet, az azt befogadó közösség és/vagy település, valamint a tágabb társadalom képezi. Az elméleti hipotézistől eltérően a börtön inkább „nem annyira totális” intézménynek nevezhető, hiszen speciális, azonosítható és átjárható csatornák kötik össze a társadalommal, azaz a külvilágtól való szeparáltsága tökéletlen.

Letagadhatatlan, hogy a börtön kapcsolatban áll a külvilággal, hiszen a börtönben lévő személyek összetétele – azaz a börtönközég – időről időre változik, ahogy azt én magam is leírtam egy korábbi tanulmányomban²⁸. Az intézetben dolgozó személyek váltásokban dolgoznak, a napszakoknak, a hét napjainak, valamint az évszakoknak megfelelően, hol kevesebben, hol többen vannak. Némileg lassabb periodicitást mutat a fogvatartotti állomány, de pl. bíróságok ítélezési szünetei minden esetben érzékelhetőek a börtönpopuláció változásaiban. A társadalomban élő börtönfogalom metafora csupán, és léte azt bizonyítja, hogy az objektív és szubjektív börtönkép között különbség van. Ezzel kapcsolatban nem hanyagolható el a tény, hogy ez a különbség az átlagemberben merőben jellegzetes elvárásokat produkál (mint azt a későbbiekben látni fogjuk), valamint, hogy ezek a jelenségek a fogvatartottak szelfjében és önértékelésében is lecsapódnak. Ez utóbbi jelenség egy külön tanulmányt érdemelne, hiszen akár empirikus módszerekkel vizsgálható lenne hazai körülmények között.

Mind a társadalom tagjaiban, mind az akadémikusokban kétségek élnek a felől, hogy a börtön, sui generis, jó-e és hasznos-e, ha totális vagy azt megközelítő módon működik. A börtön társadalmi kapcsolata nagyon hevesen érezhető és nyomon követhető a politikai és jogi eljárások változásában, valamint abban a kapcsolatban, ami a fogvatartottak és az intézeten kívüli szubkulturájuk között áll fenn. Mindezekkel szemben Goffman elmélete jobban emlékeztet a depriváció modellre, mint azt korábban már láttuk.

Farrington hat tényezőt sorol fel, amelyek nehezítik a totális intézmény elmélet elismerését, és bizonyítják a társadalommal való szoros kapcsolatot. Ezek közül az első a börtönökét mégis inkább a valódi totális intézményi szerep felé kényszeríti, azonban azonosítható további négy tényező, ami nem engedi meg a börtönök totalizálódását.

26 Nem azonos David P. Farringtonnal, aki Friedrich Lössel együtt a kilencvenes években az European Association of Psychology and Law (EAPL) társelnöke volt.

27 Farrington i.m.

28 Fliegauf G. – Ránki S. (2007): Fogva tartott gondolatok. L'Harmattan Kiadó.

1. Társadalmi attitűdök a börtönökkel kapcsolatban

Míg a hatvanas és hetvenes években a társadalom széles rétegei inkább szimpatizáltak a szabadságuktól megfosztott személyekkel, addig az ezredforduló környékén ez az attitűd az ellentétébe csapott át. Gondoljunk a hatvanas és hetvenes évek hippy, illetve punk mozgalmaira, az 1968-as párizsi és prágai eseményekre, a vietnami háború köré szerveződő baloldali mozgalmakra vagy a korábban már említett antipszichiátriai megközelítésre. Mindegyik folyamat hazánkban is éreztette a hatását. Szinte már közhelynek számít, hogy a migráció globalizálódása, a közel-keleti helyzet eszkalálódása, a Szovjetunió felbomlása és számos egyéb tényező a kilencvenes évek elejére átrajzolta a világpolitikai erőviszonyokat. Hazánkban is lezajlott a rendszerváltás, egyre inkább nehezebbé vált a társadalmi orientáció, és a dezorganizáció jelei a mindennapi életünkben érzékelhetők. Ezért a társadalmak inkább félnek a bűnözőktől, és a börtönök ilyen tekintetben népszerűbbé váltak. Az emberek több börtönt szeretnének látni, de ugyanakkor támogatják azt a nézetet is, hogy a börtönök nem hatékonyak a jelenlegi formájukban; elvesztették a bizalmukat a börtönrendszerek iránt, és minimalista elvárásaik vannak a börtönökkel szemben. Ez utóbbi azt jelenti, hogy az átlagember nézetrendszere szerint a börtönnek totalizálnia kellene, sokkal inkább büntetővé, szigorúbbá és elnyomóbbá kellene változnia. Ez komoly veszélyt jelent, hiszen, ha személyzet nagy része, középvezetői rétege is ezt a nézetet vallja, az a végrehajtói állomány fasizálódásához vezethet, aminek sajnos már hazánkban is látjuk a jeleit. Mindezen tényezők mellett megfigyelhető, hogy ez az attitűdváltozás világszerte a fogvatartotti populáció növekedését eredményezi. A cikk írása idején hazánk ez alól a trend alól szabadulni látszik, úgy tűnik, hogy az alternatív, szabadságelvonnással nem járó intézkedések és a helyi kohéziós törekvések sikerrel jártak.

A társadalom ugyanakkor nem kedveli a nyitott börtönöket, és nem viseli el a helyi közösségek és a rabok keveredését. Az állampolgárok a fogvatartottakat szívesebben látnák a falakon belül. Ezt a folyamatot a jelenségeket rosszul interpretáló média csak generálja.

2. Börtönépítészet és börtöngépezet

A technológia és a piac törvényei azt eredményezték, hogy a fogvatartottak őrzéséhez egyre kevesebb emberi tényező járul világszerte. A börtönök köre épülő falak egyre magasabbak, az épületeket úgy tervezik meg, hogy a hozzátartozók keveset érintkezzenek a fogvatartottakkal. Hazánkban ilyen tekintetben mintha a körültekintés, a társadalmi összefogás és az állami szervek közötti koordináció látványos hiánya is tetten érhető lenne, hiszen például a Fővárosi Büntetés-végrehajtás Intézet III. objektuma körüli helyzet – a hozzátartozók és a fogvatartottak közötti illegális kapcsolattartás, azaz az ordibálás és a betűmutogatás, amely értelemszerűen az intézet építészeti sajátosságaiból ered – megoldhatatlannak tűnik, és már a helyi lakóközösség életét is zavarja. Ez a jelenség is a börtönök totalizálódása felé mutat.

Az előző két pont szellemisége amellelt, hogy a goffmani tézis szükségességét támogatja, azonban bizonyára nem találkozná alkotójának szándékával, és – ez nagyon

fontos – erélyesen szemlélteti, hogy a börtön és a társadalom között intenzív interakció áll fenn.

3. A börtönök fenntartásának költsége

Jelenleg hazánkban egy fogvatartotti férőhely kialakításának hozzávetőleges költsége 15 millió forint körül mozog, valóban jóval olcsóbb a szociálpolitikán, a szakmapolitikán és a büntetőpolitikán változtatni; azonban ezek a tényezők sem függetlenek a politikától, valamint a személyi állomány hozzáállásától, illetve a közösségi felelősségvállalás és annak költséghatékony volta csak jelenleg kezd kibontakozni a végrehajtó állomány tagjainak mindennapi informális beszélgetéseiben. Farrington is felismerte ezt a jelenséget, és különösen nehéz feladatnak minősítette a börtönök gazdasági vezetését.

A fegyintézetek logisztikája sem lehet független a társadalomtól, kezdve a beszállítóktól, a karbantartókon át egészen a társszervekkel való szükségszerű kapcsolattartásig. A nyolcvanas években Angliában, Németországban és az Egyesült Államokban megjelentek a magánbörtönök, amelyek léte is azt sugallja, hogy az állam egyedül nem képes finanszírozni a büntetés-végrehajtást. Ilyen szempontból a börtönök létesítése nem a politikai, hanem a gazdasági elit kezébe kerül, és elkerülhetetlen a lobbyérdekek érvényesülése a büntetés-végrehajtási célokkal szemben. Már hazánkban is megindult ez a folyamat, és a cikk írásának idején Tiszalökön már az utolsó fázisban tart az első hazai PPP-börtön beruházása. Érdekességként említjük meg, hogy egyes amerikai államok egymásnak bérbe adják a börtöncellákat másik államokban elítélt fogvatartottak számára, sőt egész államok büntetés-végrehajtási feladatait veheti át egy másik állam, ahogy az Európában San Marino és részben Liechtenstein esetében megfigyelhető.

4. Logikai problémák a börtön totális működésével kapcsolatban

Ha a börtönt valóban függetleníteni kellene a társadalomtól, akkor egy lakatlan bolygóra kellene építeni napjaink globalizálódó világában. A fegyintézeteket ki lehet telepíteni a városokból, de ez szükségszerűen helyi elégedetlenséget vált ki, és az infrastruktúra költségeinek drágulását hozza magával. A börtöntársadalom összetétele is magában hordozza a társadalmi kapcsolatot. A személyzet a börtönben dolgozik, azonban a szabad idejét az intézeten kívül tölti, és egyre több olyan fegyintézet létezik, ahol a fogvatartottak is kimehetnek az intézetből. Az újonnan befogadott fogvatartottak friss információkat szállítanak az intézetbe, és egyébként is: a tiltott tárgyak nagy része szintén a külvilágból kerül a börtönbe.

5. Kulturális értékek és a társadalom egységes rendszere

A társadalom nagy többsége tudatában van az állampolgári és emberi jogainak, és ezen ismereteivel nem fér össze a börtönök totalitása. A többség alapvető értékrendjébe tartozik a család, a szabadság, az emberi méltóság és az információ szabad áramlása. Nem véletlen, hogy a börtönben konjugális, azaz intim együttlétre alkalmas látogatósi helyiségeket alakítanak ki, illetve olyan beszélőket szerveznek, amikor a család elköltöztethet a többi fogvatartotttól. A kilencvenes évek végéig hazánkban az volt a gya-

korlat, hogy a fogvatartottak számára a hónap egy, meghatározott hétvégi napján biztosították az évi tizenkét kötelező beszélő egyikét. Az intézetben kialakított nevelési csoportoknak egy bizonyos napra és időpontra volt meghirdetve a beszélője. Ez a gyakorlat egyre inkább a háttérbe szorul, és hazánkban is érvényesül a munkaidőhöz igazított látogatási rend, azaz ebből a szempontból a magyar börtönök alig különböznek a kórházaktól. További ilyen példa lehet, hogy a börtönökben bevezették a számítógépes nyilvántartást. Ez Magyarországon a kilencvenes évek közepén maradéktalanul megtörtént, de érdekes módon Ausztriában csak az ezredfordulón, Hollandiában viszont a fogvatartottak bármilyen büntetés-végrehajtási adata bárhonnán elérhető az intézetben belül. Nyilván az adott társadalom informatikai felkészültsége a börtönben is érezteti a hatását. Lesújtó lehet, és szintén társadalmi attitűdöt árul el, hogy a magyar börtönökben jelenleg több mint tízéves, elavult géppark üzemel.

Az emberi jogok védelmében nemzetközi és civil szervezetek külön fókuszálnak a börtönökre. Hazánkban a rendszerváltás után azonnal megalakult a Magyar Helsinki Bizottság, illetve a Társaság a Szabadságjogokért (TASZ) jogvédő szervezet; mindkét szervezetnek külön börtönügyi szakmapolitikája van. A börtönökbe nemcsak emberi jogi irányultságú civil szervezetek járnak, hanem nőpolitikai, egyházi, oktatási, kábító-szer-prevenációs és egyéb önkéntes segítők tartják a szemüket a börtön világán és a biztosítékok működésén, ezt a tevékenységet nevezzük a börtönnel kapcsolatos monitoringnak. Hazánkban és a környező országokban az a gond jelentkezik, hogy az európai integráció miatt a biztosítékok működése nem igényel már erélyes monitoringot, hanem sokkal nagyobb hangsúlyt kellene fordítania a civil szervezeteknek a börtönlakók reintegrációs segítésére, hatékonysági tanulmányok elvégzésére, illetve igény szint-felmérésre, valamint az ezekből eredő közös pályázati lehetőségek kihasználására.

6. A büntetés-végrehajtás alapvető filozófiája

A hatvanas évek reszocializációs és rehabilitációs törekvéseiből kiindulva a börtönrendszer alapvető filozófiája a reintegráció felé tolódott, ami azt jelenti, hogy a fogvatartottakat segíteni kell abban, hogy visszakerüljenek abba a közösségbe, ahonnan a börtönbe kerültek. Ez az eszme szöges ellentétben áll a goffmani totális intézmény jellegével, amint azt a korábbiakban már jeleztük: a reszocializáció nagyobb mértékben a börtönhöz igazítja a személyiséget, és gyakran nem is piacképes törekvéseket valósít meg. A reintegráció azonban nem valósítható meg anélkül, hogy az állam ne avatkozna be a helyi közösség életébe, ahonnan a rab a börtönbe került, hiszen e nélkül azonnali rekriminalizáció következne be a szabadulás után. Észre kell venni azt is, hogy a reszocializáció káros hatása abban is megmutatkozik, hogy elszakítja a fogvatartottakat a szeretteitől, rokonaitól. Az idealisztikus társadalom felépítésének kollektíven és kötelezően megfogalmazott vágya már hazánkban is a múlté, azaz a társadalmi változás alapvetően befolyásolta a börtön ideológiáját. A társadalom és a börtön tehát olyan alrendszeri kölcsönhatásban áll, ahol az egyik rendszerben bekövetkező alapvető változás a másik rendszerben is érzékelhető.

Feleslegesnek tűnik azonban „re-” szócskával kezdődő kifejezések helyességén vitatkozni, hiszen a posztmodern börtönök egységes célja a fogvatartott személyiségében

bekövetkező pozitív változás és az önbecsülés fejlődése. Szinte mindegy, hogy ez melyik formában valósul meg. A börtönártalmak széles skálája ezen törekvések ellen ható erő, és a börtön éppen azzal szolgálja a társadalmat, hogy arra törekszik, hogy egyre kevésbé érvényesüljenek a totális intézményi jellegéből eredő sajátosságok. Ha ez legalább minimális szinten nem teljesülne, az intézetek faláról le lehetne venni cégért, és azt lehetne kiírni a kapuk fölé, hogy „Rosszember-raktár”.

Konzekvenciák

Láthattuk tehát, hogy a mai börtönök nem totális intézmények, legalábbis az elmúlt ötven esztendőben jelentős mértékben detotalizálódtak a világ „nyugati” kultúrájú felében. A társadalom azonban nem követte ezt a változást tudatilag, és rendszerint úgy vélekedik, hogy a mai börtön olyan, mint a történelmi börtönök. Ez a média káros hatásának is köszönhető, hiszen a börtönök rendszerint akkor kerülnek a híradásokba, amikor az intézetekben lázadás tör ki, valaki megszökik, vagy sok öngyilkosság történik. A tömegkommunikáció leegyszerűsíti a börtön valódi képét, és egy sajátos klónt hoz létre, ami inkább a valóság show-k véresebb és erőszakosabb avatarja lesz. Az általános vélekedés szerint a veszélyes bűnözők be vannak zárva a börtönbe, és jó dolguk van, de szerencsére nem tudnak onnan egykönnyen kijönni. Ez a képzet merőben csalóka, ugyanis az igazságszolgáltatási rendszer egyes-egyedül nem képes felvenni a bűnözés elleni harcot. Az állampolgárok többsége a hamis totálisintézmény-fogalom által építi fel a biztonság illúzióját. A többségi társadalom nem bízik a rehabilitációban, és ezért úgy gondolja, hogy a rabok nem lépnek kapcsolatba a külvilággal. Illúzió él a büntetés-végrehajtásról olyan szempontból is, hogy azért humánus, mert a veszélyes bűnözőket elzárja a külvilágtól, és így megvédi a családokat. Az emberek hajlamosak összekeverni az egyéni dühöt és haragot a kollektív büntetés szükségességével, illetve néha egyes börtönőrök a saját sérelmeiket igyekeznek a rabokon megboszulni abban a hitben élve, hogy erre őket a társadalom ruházta fel. Mint azt a korábbiakban is szemléltettük: ezt a jelenséget hívjuk retribúciónak. Az egyéni bosszúdat azért alakulhatott ki, mert az emberek egy része nem érti a posztmodern börtön koncepcióját. A totális intézmény rémképe a hivatalnokok és a mereven biztonsági irányultságú személyek fejében is tovább él, akik arra gondolnak, hogy harcolni kell azért, hogy a fogvatartottak ne szökjenek meg, és hogy ne lehessen a fogvatartottakat feltételeken szabadlábra bocsátani. Igen sajnálatos, a szerző szerint alkotmányellenes intézkedés volt hazánkban az úgynevezett tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés bevezetése. Ilyen, de ennél jóval korlátozottabb nézet a halálbüntetés visszaállításának igénye is.

Nem bújhatnak ki a felelősség alól azok a társadalomtudománnyal foglalkozó személyek, akik továbbra is omnipontens magaslatokba helyezik Goffman tanait, és többnyire félre is magyarázzák azokat. A börtönökről szóló szemináriumok során olyan témákat kellene megvitatni, amelyek a börtön és a társadalom erős kapcsolatát bizonyítják: az intézetben belüli fogvatartotti szubkultúra, a börtönsleng, a börtönbeli erőszak, a tiltott tárgyak, a női börtönőrök, a börtönbeli kábítószer-probléma stb.

A totális intézmények mítosza az egyéneket megnyugtatja, és azt a téves nézetet erősíti, hogy a bűnözéssel kapcsolatos problémák gondok megoldhatók. Nagyon fajsúlyos probléma ez, hiszen a deviancia olyan viszonyítási alap, ami nélkül a társadalom nem maradna meg. A rendszerszemlélet hiánya a kollektív felelősség és az „egyek vagyunk” élmény ellen dolgozik, és fenntartja azt a középkori nézetet, hogy a javak megszerzésére csak annak van joga, aki örökölte azt, hogy ezt az örökséget meg kell védeni, és aki ezt nem tartja be, azt a lehető legsúlyosabb módon meg kell büntetni, és ki kell zárni a társadalomból. Sykes²⁹ klasszikus művében írja, hogy a szabad világ nem mer szembesülni azzal, hogy a bezárt személyek státuszának lényegi funkciója a többség jóléte, és ezért a börtönök bástyafalai nem csak azt a cél szolgálják, hogy ne tudjanak a rabok megszökni, hanem el is takarják a szégyellni való embereket. Ezt a jelenséget hívjuk reluktanciának.

A mitikusnak gondolt totális intézetek sem képesek kivonni a társadalomból a bűnözést, hiszen nem szennyszivattyúként működnek, nem képesek megvédeni a társadalmat, és axiomatikusan nem rehabilitálják a bentlakókat.

A mítoszban való hit eredményezi azt, hogy a törvények szigorúbbak lesznek, a börtönlakók száma egyre nő, a telítettségi és más mutatók rossz irányba tendálnak, az ítéletek hosszabbak lesznek, és egyre több börtön épül. Ezek sajnos a bűnözés és az ebben a cikkben leírt jelenségek tüneti kezelését jelentik csupán, a betegséget nem szüntetik meg.